

ARHEOLOGIA INDUSTRIALĂ - repere internaționale și contribuții românești

În 2003 participanții la congresul TICCIH – Comitetul Internațional pentru Conservarea Patrimoniului Industrial - ce a avut loc la Moscova, declarau în preambulul Chartei Patrimoniului Industrial următoarele: „clădirile și structurile construite pentru activități industriale, procesele și uneltele folosite, orașele și peisajele în care sunt amplasate, împreună cu manifestările lor tangibile sau intangibile, sunt de o importanță fundamentală. Ele trebuie studiate, istoria lor trebuie predată, înțelesul și semnificația lor trebuie demonstrate și subliniate în ochii opiniei publice, iar exemplele cele mai semnificative și caracteristice trebuie identificate, protejate și întreținute, în sensul Chartei de la Veneția, spre folosul prezentului și viitorului”

Charta Patrimoniului Industrial – document de referință în domeniul relativ nou al protejării patrimoniului industrial, reprezintă rezultatul unei evoluții continue a arheologiei industriale în a doua jumătate a secolului al XX-lea, evoluție care a coincis, uneori, cu lupta pentru recunoașterea legitimității unui astfel de câmp de cercetare inedit.

Termenul de „**arheologie** industrială” începe să fie utilizat la jumătatea anilor ‘50 în Anglia, unde stratificările industriei, începând cu jumătatea secolului al XVIII-lea, marchează aproape tot teritoriul național. Se propunea cercetarea urmelor revoluției industriale – fabrica, cu toate infrastructurile ei, căi ferate, poduri, gări, cartiere muncitorești, hale comerciale, lucrări care nu numai că au modificat teritoriul, dar au condiționat din ce în ce mai profund viața colectivității.

În 1959, “Council for British Archaeology” folosește oficial termenul și chiar creează un Comitet de Cercetare în **Arheologie** Industrială, aceasta în paralel cu înființarea unor cursuri specializate la câteva universități britanice.

Odată cu creșterea constantă a interesului în domeniu, ia ființă în 1973 Comitetul Internațional pentru Conservarea Patrimoniului Industrial – TICCIH (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage) a cărui activitate continuă meritoriu până în prezent.

Începând cu recomandarea 872 /1979 a Consiliului Europei, prima recomandare în domeniu, continuând cu recomandarea R 20/1990 referitoare la “protejarea și conservarea patrimoniului tehnic, industrial și a lucrărilor de artă în Europa” și cu Charta Patrimoniului Industrial – TICCIH 2003 (ICOMOS 2005), politicile europene de protecție a patrimoniului se apleacă cu mai multă atenție și eficiență spre cercetarea și conservarea integrată a patrimoniului industrial. Campanii de reperare și inventariere sistematică s-au derulat, ca primi pași indispensabili, încă din anii ‘60 (Anglia, Scoția) și ‘80 (Franța Italia). Acest lucru răspundea necesității luării de decizii informate imediate în vederea protecției patrimoniului industrial în condițiile atât ale unei explozii a pieței patrimoniului „invadate” de valori industriale produse uneori cu doar câteva decenii în urmă, cât și ale pericolului distrugerii în contemporan a industriilor martor, depășite tehnic și considerate desuete. Pe lângă pierderi inevitabile, numeroase monumente europene au fost recuperate mai ales începând cu anii 90 și, odată cu recunoașterea internațională a importanței domeniului, mai multe situri industriale au fost incluse în Lista Patrimoniului Mondial.

Din punct de vedere terminologic sintagma „**arheologie** industrială” a fost de la început controversată. De la prima definiție a domeniului, aparținând lui Michael Rix, care afirma că arheologia industrială se ocupă cu descoperirea vestigiilor timpurii produse de revoluția industrială, noțiunea evoluează, iar înțelegerea sa variază de la interpretări „poetice” (Franco Borsi, 1979) la definiții contemporane mai tehnice și cuprinzătoare (Charta TICCIH 2003)

Asocierea celor două noțiuni - “**arheologie**” / “industrial”, produce la prima vedere un fel de “rumoare semantică”, cum spune Franco Borsi și cere, desigur, unele explicații. Disconfortul terminologic derivă, din aparenta contradicție între noțiunea de **arheologie** ca știință a anticului, a pierdutului și cea de industrial ca fenomenologie tehnică, economică, productivă complexă, legată de trecutul recent, de actualitate - aici contradicția se referă la parametrul temporal. De asemenea contradictoriu este și modul convențional de înțelegere a arheologiei clasice, pe de-o parte, ca studiu al producțiilor înalt artistice și a industrialului, pe de altă parte, ce se referă la practic, funcțional, material și în minimă măsură la estetic.

Înțelegerea arheologiei moderne ca **arheologie** a istoriei și nu doar a istoriei artei, precum și renunțarea esteticii contemporane la conceptul de antiartisticitate a utilului, apropie însă cele două noțiuni. Mergând mai departe, istoria ca știință contemporană, lăsând la o parte istoria bătăliilor și pe cea diplomatică, ia în considerare istoria economică, socială, politică, artistică și deci și istoria tehnicii. La rândul ei, aceasta nu se mai limitează la istoria sterilă a mașinilor și procedeele de producție, a materiilor prime, ci le localizează într-o realitate a locurilor, fabricilor, a caselor în care locuiau cei ce făceau să funcționeze aceste mașini, a modului lor de viață .

Perioada istorică la care se referă domeniul, este la rândul ei controversată, termenul de “revoluție industrială” fiind el însuși relativ putându-se referi la o perioadă începând cu secolul al XVIII-lea până la sfârșitul secolului al XIX-lea. Totodată, decalaje importante în evoluția industriei în diferite regiuni ale globului, situează intervenții contemporane în timp la multe decenii „distanță” unele de altele. Putem oare vorbi de industrie înainte de 1700? Și unde se încheie această perioadă? Putem considera prima centrală nucleară de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, drept monument de **arheologie** industrială? Dar aparatura informatică cvasi-contemporană, generațiile de calculatoare care se succed rapid, produsele de software, care se aruncă toate, cu dezinvoltură, odată cu apariția altor programe sau componente mai performante?

În concluzie, cu toate că unele dintre aceste întrebări nu și-au găsit încă răspunsul și chiar dacă specialiștii domeniului au fost desori mai preocupați de protecția imediată a patrimoniului industrial aflat în pericol decât de fundamentarea teoretică a domeniului, „arheologia industrială există” și s-a impus ca disciplină contemporană complexă. Asupra domeniului converg interese disciplinare diverse, de la istoricul de artă, arhitect, urbanist, inginer, la sociolog și istoricul industriei, iar aria sa de cercetare se referă la mărturiile, materiale sau imateriale, ale modului de viață și producție industrială în evoluția lor istorică. Coroborând interpretarea acestor mărturii din punct de vedere economic, tehnologic sau arhitectural etc., arheologia industrială face, în contemporan, un pas înainte luând în considerare puternica semnificație culturală a patrimoniului industrial ca element al evoluției societății umane.

Evoluția domeniului în România

Teritoriul României este depozitar al unui **patrimoniu industrial** – construit sau mobil remarcabil pentru sud-estul European, datând în principal din perioada secolelor al XVII-lea – al XX-lea. Pe lângă obiecte singulare valoroase, sunt prezente eșantioane coerente de dezvoltare ilustrând încă toate fazele cunoscute ale evoluției industriale (pre industrială, manufacturiera, industrială, fin-de-siecle și hiperindustrializată în epoca socialistă). După al doilea război mondial regimul comunist a confiscat dar nu a distrus grav aceste dotări în dorința de a le exploata uneori cu investiții mai mult decât minime. Dotări tehnice excepționale de la sfârșitul secolului al XIX-lea mai pot fi găsite chiar funcționând în România Din nefericire însă, preocupările și, în consecință, reușitele în recuperarea acestui valoros patrimoniu sunt aproape inexistente.

Situația economică precară a multora dintre societățile ce dețin patrimoniu industrial le determină pe acestea fie să abandoneze/vândă patrimoniul a cărui întreținere este prea costisitoare, fie să-l „refuncționalizeze”, cu investiții distructive ieftine și de slabă calitate, pentru a-l închiria. Din comoditate sau din lipsa unei strategii de perspectivă, sunt preferate construcțiile noi intervențiilor mai pretențioase pentru recuperare-restaurare, sunt casate și distruse utilaje valoroase sub motivul re tehnologizării... Aceste inițiative sunt cu atât mai dăunătoare pentru marile ansambluri, împărțite prin privatizările grăbite de la începutul anilor 90, ansambluri a căror coerență inițială nu se va mai putea în curând descifra... Reprezentând procente impresionante din suprafața orașelor și situându-se acum relativ aproape de centre, ariile industriale destructurate, foste industrii de marcă ale orașului, sunt văzute ca o imensă rezervă urbanistică în așteptare de destinații. Proprietarii și investitorii interesați de amplasamentele foarte avantajoase nu doresc însă să investească în reconversie simțindu-se condiționați de restricții și probleme de restaurare pentru ceea ce ei considerau ca spațiu sau teren disponibil pentru orice fel de intervenție profitabilă.

Campanii de inventariere specializată nu au fost demarate. Deși, de exemplu, se păstrează obiecte de patrimoniu industrial din secolul al XIX-lea care funcționează cu tehnologia originală, nu se cunoaște exact tipologia, numărul acestora, valoarea lor. În consecință, deciziile de demolare/casare sunt, în lipsa protecției legale, sau din necunoaștință de cauză, extrem de frecvente, iar puținele măsuri de protejare sunt subiective și insuficient fundamentate științific.

Pe lângă acestea este greu de obținut susținerea opiniei publice nu întotdeauna receptivă la un astfel de subiect. Oamenii nu sunt atașați de “fabrică”, ci mai degrabă o consideră un simbol al îngrădirii libertății personale, al subordonării și ar accepta cu greu s-o vadă, de exemplu, în cărți poștale ilustrate, alături de mănăstirile din nordul Moldovei...

Există însă și reversul pozitiv. Orgoliul firmei, noțiunea de tradiție, pot determina decizia industriașului de a face un muzeu al firmei. Inscripția “fondat la 18...” înobilează blazonul comercial de continuitate și seriozitate neîntrerupte. Dincolo de simpla inscripție, această dovadă poate veni din mărturii vizibile, construite, din patrimoniu recuperat.

Oamenii, la rândul lor, au o anumită obișnuință a locului de muncă căruia i s-au dedicat atâția ani, chiar generații, sunt întristați de declinul lui... Accesibilitatea în acel loc ca dovadă a acestui sacrificiu, simpla lui păstrare fizică, constituie o mărturie afectivă despre ceea ce a fost munca, răbdarea, inventivitatea celor de dinaintea noastră, o recuperare a memoriei bunicilor. Ca și în Anglia anilor 50-60, poate acum e momentul potrivit la noi pentru ca oamenii să recepționeze pozitiv acest mesaj, fără să mai asocieze aceste mărturii industriale cu mizeria sau organizarea de tip socialist, ci să înceapă să le înțeleagă ca pe mărturii prețioase ale trecutului industrial românesc, ce a contribuit esențial la avântul economic al României interbelice. De asemenea, tinerii, în ciuda tendinței negării istoriei recente, pot fi convinși de valorile tehnic industriale ale

trecutului. Învățământul superior tehnic deținea în anii socialismului ponderea principală și încă reprezintă un procent important în mediul universitar. Alături de arhitecți, istorici, sociologi, în momentul de față aceste noi generații dețin informația și au disponibilitate pentru a înțelege acest subiect. Vizitele “oficiale” și obligatorii la interesante, dar triste muzee ale tehnicii din anii trecuți, se pot transforma în proiecte și colaborări în domeniul arheologiei industriale. Acest lucru se face deja simțit, de exemplu în câteva interesante proiecte de diplomă ale studenților arhitecți unele dintre ele atrăgând interesul unor programe dedicate mediatizării și salvării acestui tip de patrimoniu la nivel european.

Un argument important îl constituie și relativa fragilitate a patrimoniului industrial, vulnerabilitatea lui, în sensul că una din caracteristicile ansamblurilor istorico-industriale este chiar dezinvoltura cu care se înlocuiesc, modifică ireversibil, demolează, părăsi componente importante, sau chiar ansambluri întregi. Acest lucru ține într-un fel și de evoluția istorică a programului, care e prin definiție, în mai mare măsură decât în alte programe de arhitectură, una etapizată, evolutivă, majoritatea ansamblurilor păstrate fiind produsul a multiple extinderi și modificări în timp dictate de necesități funcțional-tehnologice. Transpusă în contemporan însă, această abordare, deși uneori poate motivată tehnic sau economic, este greșită și ireversibilă, în majoritatea cazurilor, pentru piesele pierdute, neexistând un relevu, o fotografie, un inventar... Acest lucru se petrece fie în perioade de relativ avânt economic, când proprietarii, permițându-și financiar să investească, din comoditate, neînțelegere sau din lipsa unei strategii de perspectivă, preferă construcțiile noi intervențiilor mai pretențioase pentru recuperare-restaurare, casează și distrug utilaje valoroase sub motivul re tehnologizării... fie în dorința unui câștig rapid prin valorificarea acestor zone ca teren presupus liber de construcții... Nu se ține aici cont de posibilitatea îmbunătățirii imaginii de marcă a firmei prin reabilitarea patrimoniului și de avantajele unor soluții alternative cu amortizarea investiției pe termen mediu și profitabilitate pe termen lung sensibil mai mari.

În momentul de față, **protecția legală** a patrimoniului industrial este asigurată, în principal, prin Legea 422/2001 privind protejarea monumentelor istorice și Legea 182/2000 privind protejarea patrimoniului cultural mobil. Legea 422/2001 permite clasarea în regim de urgență a unui sit, indiferent de regimul de proprietate, prevede obligații, dar dă și posibilitatea creerii de facilități pentru proprietarii de monumente, înlesnind astfel campania de “câștigare” a industriașilor care nu erau, în condițiile legislației de până acum, atrași să claseze obiectivele valoroase pe care le dețin. Ministerul Culturii și Cultelor a elaborat un proiect de Lege a patrimoniului industrial (fapt inedit în Europa), aflat în momentul de față în dezbatere publică și merit să acompanieze metodologic sau să întărească unele prevederi ale legislației actuale din domeniul patrimoniului imobil și mobil.

Protecția legală actuală este însă departe de a fi eficientă. Lista oficială a monumentelor istorice (2004) are scăpări importante. Informațiile legate de monumentele clasate sunt deseori limitate la denumire și adresă poștală, pentru ansambluri de mii de metri pătrați neexistând vre o ierarhizare valorică a numeroaselor corpuri de clădiri, sau un inventar al utilajelor conținute. Răspunzând necesității unei inventarieri sistematice a acestui patrimoniu, Ministerul Culturii și Cultelor a demarat un program care urmărește declanșarea inventarierii specializate, identificarea obiectivelor în pericol, găsirea de soluții și parteneri pentru salvarea lor, mediatizarea domeniului și stabilirea unei strategii naționale coerente pe termen lung. În prima etapă, având în vedere sursele materiale limitate și neuniformitatea prezenței specialiștilor din domeniu în teritoriu, s-a propus un experiment axat pe identificare / minimă catalogare / urgențe de salvare / propuneri de clasare,

pentru câteva zone reprezentative pentru dezvoltarea industrială românească, cu concentrare de patrimoniu valoros (între care și județul Caraș Severin).

Desigur că acest lucru nu este suficient, dar reprezintă o primă și esențială măsură de protecție. De asemenea, nu este nici simplu de realizat. Un inventar coerent ar putea evidenția, însă, obiecte unice de valoare deosebită și, lucru important, ar putea oferi o imagine de ansamblu mai clară a patrimoniului păstrat, pe tipuri și categorii valorice și a patrimoniului care s-a pierdut, sau riscă să se piardă curând, în lipsa protecției legale sau a intervențiilor de conservare (așa cum a făcut-o catalogarea în regiunea Lombardia în anii '80).

Din punct de vedere al teoriei domeniului, **arheologia industrială** este un câmp de cercetare nou și insuficient abordat în România, însăși alăturarea celor două noțiuni - **arheologie**/industrial - fiind deseori contestată sau greșit interpretată. Preocuparea pentru acest subiect la nivel academic, este ilustrată de unele studii și articole referitoare la situri sau evoluții particulare. Cursuri introductive ocazionale au fost organizate la Universitatea de Arhitectură și Urbanism Ion Mincu sau la Universitățile din Cluj Napoca, Reșița sau Timișoara. Câteva proiecte de licență au fost susținute în acest domeniu. O primă lucrare de specialitate - *Arheologia Industrială pe teritoriul României* (V. Wollmann, 2003), furnizează prime informații despre patrimoniul din Transilvania și Banat. O serie de întâlniri științifice internaționale – *ateliere de arheologie industrială*, s-au desfășurat în 2001 - București, 2002 - Banatul Montan, 2003 - Cluj Napoca, 2004 - Baia Mare, în organizarea Ministerului Culturii și Cultelor și coordonarea științifică a subsemnatei. Având o importantă participare românească și a organismelor internaționale specializate (TICCIH, Institut European des Itinéraires Culturels s.a.), *atelierele* - „instrument de măsură” pentru interesul și preocupările românești în domeniu - au contribuit la schimbul de informații între specialiștii români și cei europeni, determinând prime colaborări în programe europene (*Industrial Heritage between land and sea* - Proiect Cultura 2000, *Itinéraires d'archéologie industrielle en Europe* – cu Institutul European pentru Itinerarii Culturale, Luxemburg, *Les dinosaures du patrimoine industriel* - cu TICCIH).

Contextul european favorabil dă, iată, posibilitatea participării la programe de cooperare, inclusiv în domeniul arheologiei industriale. Interesul specialiștilor europeni pentru o anumită autenticitate, pentru o anumită “împietrire” undeva la începutul secolului, a procedeeilor, construcțiilor, instalațiilor industriale românești, este evident (mai ales în situația în care ele nu se mai păstrează în Europa). Dincolo de proiectele naționale sau regionale, necesare și posibile, este deschisă deci calea internațională pentru propuneri autohtone (un exemplu posibil este propunerea domnului conf. Dr. Rudolf Graf pentru zona Banatului) care ar umple un gol pe “piața” europeană a proiectelor culturale, contribuind totodată la recuperarea unor importante valori ale patrimoniului industrial din România.

arh. Ioana Irina Iamandescu

Bibliografie

1. Borsi Franco, *Introduzione all' archeologia industriale*, Roma, Officina, 1978
2. Devillers Christian, *L'architecture industrielle ou la crise du monument historique*, în *Monuments historiques* nr. 3/1977 – *L'architecture industrielle*
3. ICOMOS Romania, Heritage at Risk report 2001-2002, *Heritage at Risk Icomos World report 2001-2002 on Monuments and Sites in Danger*, pp.167-168 (Case Study 1: Romanian Industrial Archaeology Heritage), K.G. Saur, Munchen, 2003
4. Negri Antonello, Da Setta Cesare, *Archeologia industriale - monumenti del lavoro fra XVIII e XX secolo*, Touring Club Italiano, Milano, 1983
5. Niculescu Marin, *Începuturile arheologiei industriale*, în *Revista Muzeelor și Colecțiilor*/1994
6. Palmer, Marilyn, Neaverson, Peter, *Industrial Archaeology, Principles and practice*, Routledge, London, 2000
7. *Revista Arhitectura*, nr. 1/2000 – *arhitectură / industrie*
8. R(90)20 a Comitetului de Miniștri a Statelor membre referitoare la protecția și conservarea patrimoniului tehnic, industrial și al lucrărilor de artă în Europa, *Recueil de textes fondamentaux du Conseil de l'Europe dans le domaine du patrimoine culturel*, Strasbourg, 1998
9. TICCIH - The Moscow Charter for the industrial heritage, 2003 www.mnactec.com/TICCIH

TICCIH - The Moscow Charter for the industrial heritage, 2003 - www.mnactec.com/TICCIH/

Michael Rix, *Industrial Archaeology*, în *The Amateur Historian* nr. 2/1955

“arheologia industrială nu trebuie să fie o disciplină în plus, o mică grădină delimitată a științei, între un divertisment tehnic și o deviere a esteticii, ci o acumulare de experiență și atenție către un spațiu inedit și nedatat al vieții”, Franco Borsi , *Introduzione alla archeologia industriale*, Roma, Officina, 1978, p. 8

“Arheologia industrială este o metodă interdisciplinară de studiu a mărturiilor, materiale și imateriale - documente, artefacte, stratigrafii, construcții, structuri, așezări umane, peisaje naturale și urbane - create pentru sau de către un proces industrial. Ea utilizează acele metode de investigație care sunt potrivite pentru creșterea înțelegerii trecutului și prezentului industrial” – TICCIH op.cit., www.mnactec.com/TICCIH/

Franco Borsi, op. cit. p. 7

Franco Borsi, op. cit. p. 7

Palmer, Marilyn, Neaverson, Peter, *Industrial Archaeology, Principles and practice*, Routledge, London, 2000, p. 15